

Over kwade dampen, deftige heren en het 'Roode gevaar'

Lezing door Paul Arnold

Afbeeldingen ©RHCL

Dames en heren...

We dragen allemaal een verleden met ons mee. Mooie herinneringen, en slechte. We kennen allemaal onze succesjes, maar ook verlies. Dat geldt ook voor de stad. Toen u vanavond hier naar toe kwam heeft u vast goed om u heen gekeken. (foto's: a1, a2, a3)

a1

a2

a3

Naar de fraaie, heldere gebouwen, en het ruime plein. Maar nog niet zo héél lang geleden zag het er hier zo uit (foto a4)

a4

En hier woonden de mensen die in die fabriek, de Société Céramique, werkten. (foto a5)

a5

Dat we dit laatste niet missen, spreekt voor zich, maar er ging ook iets verloren. Het oude stadshart, met zijn vaak kleurrijke types (foto a6: Gek Nètteke), de gedeelde armoede en de saamhorigheid (foto a7: Bonnefantenstr). Ook die zijn verdwenen.

a6

a7

Vanavond neem ik u mee naar het Maastricht van de negentiende eeuw. Naar de tijd waarin wonen nog geen recht was, het vuil nog door de straten dreef en de mensen nog moesten vechten voor hun bestaan. Maar voor ik daaraan toekom, vertel ik u eerst iets over het karakter van die negentiende eeuw.

Op school hebben we allemaal geleerd dat de negentiende eeuw een vreselijk saaie eeuw was. Dat er niets van waarde werd gecreëerd en dat alle mensen toen terugverlangden naar een roemrijk verleden. Aan dat beeld had de negentiende-eeuwer zelf bijgedragen. We kennen allemaal de romanfiguren Droogstoppel, de handelaar in koffie die nooit lachte, en de lamlendige Jan Salie, die zich wentelde in zijn zelfverkozen lijden. Maar dat beeld was op zijn minst onvolledig, toonde alleen de buitenkant. Want wie zich in die tijd verdiept, ziet hele andere dingen. De negentiende eeuw was juist een hele dynamische tijd. Vóór pakweg 1820, verliep alles traag. Gedurende een mensenleven veranderde er niet veel. Daarna raakte alles op medisch, technisch en wetenschappelijk gebied in een stroomversnelling. Het effect van die veranderingen moet onvoorstelbaar zijn geweest. Dat je niet meer alleen afhankelijk was van wat God gaf. De wind in de zeilen ... spierkracht ..., maar dat er andere krachten mogelijk waren. Stoom, elektriciteit. Afstanden werden eeuwen lang gemeten in uren gaans. De hoogst denkbare snelheid behaalde het paard, twintig kilometer per uur. Maar de stoomtrein ging sneller. Ineens was er straatverlichting, in één keer floepten alle lichten aan. Er kwam licht in de huiskamer, schoon water stroomde door leidingen. Ziektes werden bestrijdbaar. Maar de ziel van de mensen kon de vondsten van het verstand niet altijd bijbenen. Het geloof in de oude methodes was nog niet verdwenen. Men was bij zieken nog druk in de weer met bloedzuigers en meelpapjes. Moesten ze zich wagen aan inenting? Dat je jezelf een beetje ziek moest laten maken met stoffen van een dier om een ziekte te kunnen overwinnen, dat was een onvoorstelbare, enge gedachte.

De negentiende eeuw is een door en door burgerlijk eeuw, in die zin dat de burger zich toen voor het eerst bewust werd van zijn kansen en mogelijkheden. Hij nam geen genoegen meer met de oude verdeling van kennis, macht en invloed. Hij wilde niet meer dat grote groepen armen, zieken en misdadigers buitengesloten werden en dus verkommerden. Hij nam allerlei initiatieven om een betere samenleving op poten te

zetten. Er moest een verstandige maatschappij komen, die plaats bood aan iedereen. Maar, dan moest wél iedereen in het gareel blijven lopen.

Als mijn verhaal hier vanavond een ding duidelijk zal maken, is het wel dat de negentiende eeuw niet één groot vooruitgangsfest is geweest. Gedurende de hele eeuw heerst er grote verwarring. Mensen zijn niet redelijk. Uitspattingen komen veelvuldig voor, en versterken het gevoel dat de mens werkt aan zijn eigen ondergang door te streven naar een geoliede maatschappij. Want verbeteringen brengen verslechtingen voort. Wie staatsregeling van prostitutie wil, erkent het kwáád van de prostitutie. Humanisering van de gevangenen leidt tot trieste isolering. Meer loon betekent meer drank, meer drank leidt weer tot meer misbruik. Seksualiteit valt niet te beteugelen. Dat geldt ook voor de natuur, waar kindersterfte en epidemieën ondanks alle vooruitgang in de wetenschap mensenlevens blijven opslurpen.

Om met al die verwarring te kunnen leven, verscholen de negentiende-eeuwers zich achter een masker van deugdzaamheid. Want het was in de praktijk onmogelijk te voldoen aan alle voorschriften en idealen. Men kon een ideale huisvader willen zijn, maar de dienstmeisjes waren zo mooi. Men kon de matigheid preken, maar na afloop van de vergadering van de bond van geheelonthouders stond de cognac op de sociëteit in volle flessen te wachten. Als moeder de vrouw langdurig ziek in een kraambed lag, waren de hoeren aantrekkelijk. Je kon een cent geven aan een bedelaarskind, en een bedelaarsgesticht mee helpen oprichten, maar dat wilde nog niet zeggen dat je zo'n kind in huis zou nemen. Die befaamde dubbele moraal van de negentiende eeuw kwam voort uit het conflict tussen willen en kunnen. Men wilde wel, maar het vlees was zwak.

Ook de Maastrichtenaren hebben in de negentiende eeuw enorm geworsteld met de Vooruitgang. Dat begon al in de Franse Tijd, de jaren vlak na de Franse Revolutie, waarin Maastricht deel uitmaakte van Frankrijk.

(foto b1: Op deze prent dansen een aantal mensen rond de Vrijheidsboom, het symbool voor de bevrijding van het juk van de kerken. Elke stad had er een. Volgens de Franse revolutionairen diende de mens te geloven in zichzelf en de vrijheid te vieren als een nieuwe vorm van religie.)

b1

De Franse Tijd bracht in de eerste plaats een meer gesecculariseerde samenleving. Dat klinkt dramatischer dan het was. In Maastricht bleef de achtergrondmuziek net als voorheen katholiek, maar de Kerk die vroeger altijd en overal aanwezig was, verloor veel invloed. Zo raakte zij al haar goederen kwijt. Die werden in beslag genomen en verkocht, samen met alle kloosters en andere kerkelijke instellingen. Paters, broeders en zusters waren uit het straatbeeld verdwenen, en de parochiegeestelijkheid was tot een absoluut minimum teruggebracht. De Staat betaalde voortaan hun salaris en dus mocht het allemaal niet te veel kosten. Onderwijs, zieken- en armenzorg – vroeger allemaal taken van religieuzen – waren eveneens staatszaken geworden. Kortom: het kerkelijk leven was teruggedrongen tot de onmiddellijke omgeving van het kerkgebouw.

In de tweede plaats had er in de Franse Tijd een verschuiving van de politieke macht plaats. (foto b2: Burgersalon)

b2

Van de oude regerende geslachten wist zich slechts één op de drie te handhaven. Uit de hogere middenstand en de profiteurs kwamen de zogenaamde 'nieuwe mannen' voort. Mannen met ambitie, die vroeger kansloos waren maar nu handig gebruik maakten van de omstandigheden en zich achter de vlag van de Revolutie schaarden. Zij waren de stamvaders van de liberaalkatholieken, de club die vrijwel de hele negentiende eeuw de dienst zou uitmaken in Maastricht.

In de derde plaats vond er in de Franse Tijd een grote verandering in de wetgeving plaats. (foto c: voorblad Code Napoleon)

c

De 'Code Napoléon' werd ingevoerd en zou na het vertrek van de Fransen nog lang geldig blijven. Nieuwe wetten maakten niet alleen een einde aan de voorrechten van adellijke heren, kloosters en kapittels, maar ook aan tollens en tienden, aan de doolhof van munten, maten en gewichten, én aan de dwang van ambachten en gilden. Alles bedoeld om de handel en de nijverheid te bevorderen. Maar juist de belangrijkste van al die maatregelen, de opheffing van de gilden, bleek voor de werkende klasse uiterst nadelig. Even voor de duidelijkheid: gilden, of ambachten zoals ze in Maastricht genoemd werden, vormden een soort buffer tegen de onvoorspelbaarheid van het leven. Iedere ambachtsman was lid van een ambacht. Dat bood zekerheid. De leden reguleerden de markt door het werk te verdelen, elkaar bij te staan en onderlinge concurrentie uit te bannen. Die bescherming viel in de Franse Tijd helemaal weg. En daar kreeg de ambachtsman niets voor terug.

Hoewel het Franse bewind in bestuurlijk opzicht grote vooruitgang bracht, schoot het in maatschappelijk opzicht enorm tekort. Voor armen en zieken moesten het zogenaamde 'Kantoor van Weldadigheid' en de 'Burgertehuizen' opkomen, de voorlopers van het Burgerlijke Armbestuur. Zij werkten net als vroeger met bedeling en werkverschaffing. Wat in feite neerkwam op het uitdelen van aalmoezen. De onderlaag van de maatschappij had het in de Franse Tijd waarschijnlijk net zo slecht als voordien.

Het lager onderwijs was altijd al van slechte kwaliteit en dat bleef zo. Het was bovendien slechts voor weinig kinderen toegankelijk. (foto d: schoolklas. Hier ziet u hoe het er in die tijd in een schoollokaal aan toe ging. Het was er meestal overvol en erg onrustig. En de meester wist zich vaak ook geen raad.)

d

In 1807 becijferde de burgemeester van Maastricht, dat van zijn ruim 18.000 burgers er slechts 4.200 konden lezen en schrijven. Dat was dus nog geen kwart van alle Maastrichtenaren. Het middelbaar onderwijs was niet veel beter, en werd eveneens slecht bezocht. Pas later in de negentiende eeuw zouden nonnen, paters en broeders zich weer met het onderwijs en de ziekenzorg bezig gaan houden, waardoor de kwaliteit en de toegankelijkheid geleidelijk verbeterden.

Toen de Fransen in 1815 het veld hadden geruimd, was onze nieuwe koning Willem I (foto e1) niet van zins de oude toestand weer te herstellen.

e1

De Staat had immers met alle door de Fransen ingevoerde hervormingen, veel meer greep op zijn onderdanen gekregen dan voorheen. Handelsbelemmeringen waren uit de weg geruimd, en er was een goed functionerend belastingsysteem ingevoerd, dat de

nieuwe Nederlandse vorst in staat stelde zonder problemen zijn eigen heffingen op te leggen. Toch keerde de welvaart die Maastricht in de achttiende eeuw nog had gekend, niet terug. Dat lag niet aan de koning, want die deed zijn best om de levensstandaard in de stad te verhogen. Hij organiseerde tal van (foto e2) werkverschaffingsprojecten, zoals uitbouw van de vestingwerken en de aanleg van wegen en kanalen.

e2

Dat hielp een tijdje, maar zette op de langere termijn weinig zoden aan de dijk.

De industrie was tussen 1815 en 1830 grotendeels gebaseerd op de verwerking van wat de boeren in de omgeving produceerden. De stad telde tientallen bierbrouwers en distillateurs. Samen met de bereiders van cichorei en de leerlooiers, waren zij het best vertegenwoordigd. Verder werd er azijn gemaakt, meekrap, zeep, hoeden, kaarsen, papier, kousen en behang. In 1829 telde Maastricht 163 bedrijfjes die aan 391 arbeiders werk boden, slechts anderhalf procent van de totale bevolking. (foto f: exercerende soldaten op het Vrijthof)

f

Het Hollandse garnizoen bood wel nog wat extra werkgelegenheid en dus inkomsten, maar volstrekt onvoldoende om de hele stadsbevolking aan een bestaan te helpen. Toch zat er een stijgende lijn in het aantal bedrijven en nam de welvaart in de stad een beetje toe. Tot 1830, toen de Belgen in opstand kwamen en zich onafhankelijk verklaarden. Van de ene op de andere dag lag Maastricht midden in België. Belgische troepen hielden de stad omsingeld. De Maas werd geblokkeerd en de Zuid-Willemsvaart onbruikbaar gemaakt. Generaal Dibbets (foto g.), u ziet hem hier, en het garnizoen behielden Maastricht voor Nederland.

g

Pas na 1833 kreeg de stad weer een beetje lucht, maar de nijverheid had zwaar geleden.

Dat Maastricht in de jaren na 1835 als eerste stad in Nederland een industriële ontwikkeling doormaakte, mag daarom gerust een klein wondertje worden genoemd. (foto h: Rokende schoorstenen in de stad)

h

Dat had met een aantal factoren te maken.

In de eerste plaats was dat te danken aan de gunstige ligging van de stad. België, dat als eerste land op het Europese vasteland een Industriële Revolutie had doorgemaakt, lag op een steenworp afstand. Vakbekwame ingenieurs en industriearbeiders waren in Luik en Charleroi in ruime mate beschikbaar en startende ondernemers konden er het vak afkijken.

Een tweede factor die de Maastrichtse industrialisatie bevorderde, was het wegvallen van de concurrentie uit datzelfde België. De opstand van 1830 maakte invoer van producten uit België eerst onmogelijk, daarna razend duur. Zelf maken was de enige oplossing.

Als derde factor moet de arbeidsreserve genoemd worden. Na de Belgische afscheiding verloor het Maastrichtse garnizoen snel aan betekenis waardoor een startende ondernemer kon putten uit een enorm reservoir werkloze arbeidskrachten.

En 'last but not least' beschikte de stad over een figuur als Petrus Regout, (foto i) een man die kansen zag waar anderen slechts problemen zagen.

i

Hij beschikte over voldoende kapitaal, daadkracht en durf, om van zijn uit nood geboren onderneming een succes te maken. En daarmee wees hij anderen de weg. Elk jaar kwamen er in de stad wel enkele rokende schoorstenen bij.

Laten we nu eens gaan bekijken wat de komst van de fabrieken voor gevolgen had voor de stad.

Op deze afbeelding (foto j) zien we de eerste complete stadsplattegrond van Maastricht uit 1575.

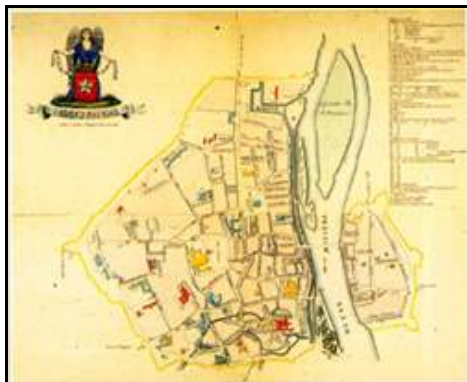
j

Maastricht zat toen ruim in zijn jasje. Binnen de eerste omwalling uit de dertiende eeuw is de ruimte vrijwel helemaal volgebouwd. Het gebied tussen de eerste en de tweede omwalling is veel minder dicht bebouwd en laat veel open plekken zien. Een deel van die open plekken behoorde aan de vele kloosters in de stad. Andere werden door de lakenwevers gebruikt als droogvelden, hoveniers verbouwden er fruit en groenten, boeren lieten er hun varkens scharrelen en militairen hadden er hun oefenterreinen. Deze afbeelding (foto k) toont de situatie in 1770.

k

Het aantal open plekken in de stad (aangeven met een groene kleur) is iets afgenomen, maar globaal gezien is er niet veel veranderd. En dit (foto l) is een plattegrond uit 1850.

l

Aan het geringe aantal straten aan de westkant van de stad is te zien dat er opnieuw weinig was veranderd. Tellingen hadden aangetoond dat het aantal woonhuizen in de stad tussen 1777 en 1851 vrijwel gelijk was gebleven. In beide jaren waren dat er ongeveer 2.700. Maar in de tussenliggende periode was het aantal inwoners van Maastricht gegroeid van 15.000 tot bijna 24.000. De bevolking werd voortdurend aangevuld door mensen van het omringende platteland. Wie in de nieuwe fabrieken wilde komen werken, moest immers in de stad te wonen. Want 's avonds om tien uur gingen de poorten op slot, terwijl de fabrieken continu doordraaiden. In 1777 telde elke woning nog gemiddeld 5,5 bewoners, in 1851 was dit aantal opgelopen tot ongeveer negen. In de jaren die volgden zou het aantal woonhuizen nóg verder dalen als gevolg van fabrieksuitbreidingen, de verbreding van de middeleeuwse straten en de aanleg van het Bassin en het kanaal naar Luik. Wanneer men bedenkt dat het inwonertal van Maastricht ook ná 1850 bleef stijgen, dan wordt duidelijk dat de leefruimte in de stad steeds beperkter werd.

Zoals op deze afbeelding (foto m) is te zien, besloegen de verdedigingswerken een oppervlakte die ongeveer twee keer zo groot was als het voor bewoning geschikte stadsgebied.

m

Uitbreiding buiten de stad was niet mogelijk. De zogenaamde 'verboden ring' rond de vesting verhinderde huizenbouw binnen een bepaalde afstand van de versterkingen. Toen die na opheffing van de vestingstatus in 1867 opgeruimd werden, zat Maastricht weer met het probleem dat de buitenste rand van de vesting tegelijk gemeentegrens was. Dat probleem zou pas in 1920 worden opgelost, toen Maastricht delen van zijn buurgemeenten mocht annexeren.

Speculanten en huisjesmelkers beleefden gouden tijden, want het overheidstoezicht op de bouw en het verhuur van woningen was minimaal. Vooral in de volksbuurten achter de Sint Mattheuskerk, rond de Onze-Lieve-Vrouwekerk, en in Wyck tussen de Rechtstraat en de Hoogbrugstraat, hoopte de bevolking zich op. Wat de plattegronden die ik u zojuist liet zien verhullen, is dat de veranderingen in de stad vooral plaatsvonden in en áchter de bestaande huizen. Wie het zich kon permitteren verhuisde naar de betere delen van de stad. De vrijgekomen woning werd vervolgens vertimmerd tot één- en tweekamerwoningkjes en duur verhuurd aan arbeidersgezinnen. Achter de huizen met diepe tuinen kwam een tweede en soms nog een derde aanbouw te staan, die eveneens per kamer en tegen woekerprijzen werden verhuurd. Dit proces van indikken, noemen we met een half Engelse term 'slumvorming'. De aanbouwen waren meestal van slechte kwaliteit. Licht en lucht konden er nauwelijks in doordringen en de afvoer van vocht was er volstrekt onvoldoende.

Laten we nu die Maastrichtse samenleving eens van wat dichterbij bekijken. Hoe was de bevolking samengesteld en hoe verhielden de verschillende bevolkingsgroepen zich tot elkaar?

Rond 1825 mocht zich ongeveer 5 procent van de Maastrichtenaars welvarend noemen. Na 1830 verlieten enkele tientallen rijke en vooraanstaande families de stad. Zij kozen ervoor Belg te worden. Hun plaatsen zouden spoedig worden ingenomen door de groeiende groep succesvolle kooplieden en industriëlen. (foto n)

n

Mannen die zich steeds nadrukkelijker op maatschappelijk en bestuurlijk terrein begonnen te manifesteren. Tot de rangen van de Maastrichtse elite traden ook steeds meer juristen, bankiers, en medici toe. De status van scholing en opleiding nam duidelijk toe, en ook dat was een teken van de nieuwe tijd.

Al die 'nieuwe rijken' lieten het graag breed hangen. (foto's o, p, q: uit het album van de herensociëteit Momus)

o

p

q

In de manier waarop ze woonden, in hun taalgebruik, hun kleding en vrijetijdsbesteding, spiegelde zij zich volledig aan de gebruiken en gewoontes van de traditionele elite van aristocraten, renteniers en hoge officieren. En doorgaans deden ze er nog een schepje bovenop.

En dan waren er nog de mannen in soutane en habijt: de clerus. Ook zij behoorden tot de maatschappelijke bovenlaag, al was hun positie niet gebaseerd op bezit. Hoewel een deel van de elite neerkeek op de vaak van het platteland afkomstige clerici, voor de diepgelovige volksmassa behoorden de dekens en pastoors tot de hoogste autoriteiten in de stad.

Hun invloed in Maastricht was na 1830 duidelijk gestegen. (foto r)

r

De oude pastoors in de stad waren vervangen door frisse, jonge geestelijken uit Noord-Brabant. Onder leiding van de nieuwe deken, de Eindhovenenaar Van Baer, werd de bezem door het verslofte parochiewerk gehaald. Van Baer richtte in 1837 de Liefdezusters van de H. Carolus Borromeus op, beter bekend als de Zusters Onder de Bogen. Deze stichting, en die in 1840 van de Broeders van de Beyart door de Maastrichtse kapelaan Louis Rutten, zijn symptomen van de opkomende sociale kwestie. De toenemende industrialisatie vergrootte de kloof tussen arm en rijk. De Kerk werd zich bewust van de nieuwe maatschappelijke problemen en hoopte het tij met liefdadige werken te keren. De zusters en broeders hielden zich bezig met onderwijs aan arme kinderen, de verpleging van zieken en bejaarden, en vormingswerk voor de jeugd.

De Maastrichtse gemeenteraad was het exclusieve terrein van de maatschappelijke bovenlaag. (foto: s: De verzamelde gemeenteraad samen met de leden van het B. A.)

s

Alleen de hoogste belastingbetalers mochten stemmen en hadden toegang tot de verschillende bestuurscolleges. Dat zou tot het eind van de eeuw zo blijven. Politiek debat bestond slechts tussen de verschillende netwerken binnen de sociale toplaag, waarbij opvalt dat de geschillen zich meer op persoonlijke tegenstellingen toespitsten dan op botsende politieke of godsdienstige principes. Legendarisch is de strijd tussen de clubjes rond Willem Hubert Pyls (1819-1903) en Petrus Regout. Beide mannen hebben een belangrijke rol gespeeld in de lokale politiek. Pyls (foto t), ooit zeepzieder en koopman, zou tussen 1861 en 1900 vrijwel aan een stuk door burgemeester van Maastricht blijven.

t

Hij was een liberaal-katholiek en een geboren politicus. Hij saneerde de gemeentefinanciën door verhoging van de accijnzen op levensmiddelen en gebruikte de opbrengsten voor de bedrijfsmatige uitbouw van een systeem van openbare werken. Pyls wilde van Maastricht een moderne stad maken. Een stad waar het, vooral voor de beter gesitueerden, goed toeven was. Zo hoopte hij een eind te maken aan de uittocht van rijke burgers die de ongezonde binnenstad ontvluchtten voor een villa in het groen. Daarbij kwam Pyls regelmatig in het vaarwater van Petrus Regout terecht. Ook Regout, die tot het kamp van de conservatief-katholieken behoorde, maakte zich sterk voor de opbouw van een stedelijke infrastructuur maar diende in eerste instantie zijn eigen belangen. Regout was van mening, niet geheel ten onrechte overigens, dat zijn belangen ook Maastrichtse en Limburgse belangen waren. Activiteiten van grote ondernemers werken immers ook in het voordeel van anderen. Regouts invloed in Maastricht was groot, ook al nam hij niet actief deel aan de gemeentepolitiek. Toch moest hij vaak zijn meerdere erkennen in Pyls. Die behield samen met zijn medestanders vrijwel tot het einde van de eeuw de overhand in de Maastrichtse gemeenteraad. Pas na 1880, toen bredere lagen van de Maastrichtse bevolking stemrecht kregen, zouden de liberaal-katholieken definitief beentje worden gelicht.

De sociale toplaag was voortdurend nadrukkelijk aanwezig in het Maastrichtse stadsbeeld. De stad kende van oudsher een druk society- en verenigingsleven dat zich concentreerde rond de schouwburg, de vier herensociëteiten en het stadspark. Bij elk bal, elke toneelvoorstelling of concert gaf een groot deel van de Maastrichtse *chique* acte de présence. Het gebodene had meestal niet de eerste aandacht. Zien en gezien worden gingen voor het kunstgenot. (foto u)

u

Alfons Olterdissen, de bekende Maastrichtse volksschrijver, toont in zijn beschrijvingen van het stadsleven bijvoorbeeld hoe het er in de schouwburg aan toe ging. De gegoede burgers waren doorgaans ruim voor de aanvang van een voorstelling in de Maastrichtse 'tempel van de muzen' aanwezig. De dames betrokken meestal snel hun plaatsen in de familieloges, waar zij elkaar op het gemak konden observeren. De heren stelden zich centraal op in de restauratieruimte of rond de grote kachel op de benedenverdieping en namen elkaar, beleefd converserend, de maat. Zodra in de zaal de voetlichten werden ontstoken en het spel ging beginnen, voegden de heren zich bij hun dames. De officieren hielden zich meestal afzijdig. Die bleven de hele avond heldhaftig tegen de parterreloges geleund staan: goed in het zicht, zodat niemand hen over het hoofd zag.

Ook het stadspark was een geliefd schouwtoneel voor het deftige volk. (foto v)

v

Het flaneren in *d'n Ingelsen Hoof* was weliswaar een bezigheid van alle Maastrichtenaren, maar het oogde zo veel beter wanneer men dat deed in een van de laatste creaties uit een Parijs modehuis of vergezeld van een in Zwitserland of Italië aangeschafte rashond. In de zomermaanden werd het gedeelte rond het *plancher* regelmatig afgesloten voor een besloten bal of muziekkuitvoering. (foto w1: hek stadspark)

w1

Het gewone volk werd bij die gelegenheden op een afstand gehouden en mocht zich vanachter het hek aan al die deftigheid vergapen. Opzien baarden de deftige lui ook als ze zich per koets of per (foto w2: fietsers) *vélocipède* – in die dagen de rage onder de rijke jongelui – door de nauwe straten van de stad verplaatsten.

w2

Tegenover die kleine welvarende bovenlaag in de Maastrichtse samenleving, stond de grote massa van 'kleine mensjes'. Voor iemand die rijk was, waren eigenlijk alle mensen die van hun arbeid moesten leven en geen andere inkomsten hadden, arm. Zo bezien vielen "armen" en "arbeidende klasse" samen. (foto x: arbeiders die de Sphinx-fabriek verlaten)

x

De gemeentelijke belastingdienst hanteerde tot 1890 een geschat jaarinkomen van 300 gulden als ondergrens bij de berekening van de gemeentelijke lasten. Wie minder verdiende, behoorde tot de on- of minvermogenden en was daarmee vrijgesteld van het betalen van inkomstenbelasting. Zij die meer te verteren hadden dan 300 gulden, werden gerekend tot de 'gewone mensen'. Zij leefden aan de goede kant van de armoedegrens en konden hun kost verdienen. Maar hoe relatief dat was, bewijst het volgende verhaal.

Toen Louis Lhoëst, de directeur van de Koninklijke Nederlandse Papierfabriek, in 1887 tijdens de beroemd geworden Parlementaire Enquête werd gevraagd een indruk te geven van de hoogte van de lonen in zijn fabriek, koos hij als voorbeeld een werkmans 'uit de middelstand', iemand die het volgens hem 'zo slecht nog niet had'. Die man, gehuwd en vader van drie kinderen, verdiende per maand gemiddeld f 31,60. Lhoëst rekende uit dat, wilde deze arbeider zijn gezin kunnen onderhouden, hij maandelijks ten minste f 44,56 zou moeten verdienen. Dus ongeveer dertien gulden per maand méér. Op de vraag of het dan niet wenselijk was de lonen te verhogen, antwoordde Lhoëst dat dit gezien de concurrentie uit het buitenland volstrekt onmogelijk was. Hij en zijn collega's hadden daarom besloten juist het tegenóvergestelde te doen, en een algemene loonsverlaging afgekondigd. Want, zo liet hij weten, 'wij zijn industriëlen en geen filantropen'. Wilde de door hem opgevoerde werkmans met zijn gezin niet van honger en ellende omkomen, dan dienden zijn vrouw en zijn kinderen ook te gaan werken. (foto y: bedeljongen) Of, zoals deze Maastrichtse volksjongen, te gaan bedelen.

y

In de tweede helft van de negentiende eeuw had ruim de helft van de Maastrichtse gezinnen moeite de eindjes aan elkaar te knopen. Het aantal on- en minvermogenden schommelde steeds tussen de 30 en 60 procent. Ruim 30 procent van de Maastrichtenaren had het iets beter en werd tot de 'gewone mensen' gerekend. (foto z: Klein Grachtje)

z

De scheidslijnen tussen onvermogenden, minvermogenden en 'gewone mensen' waren flinterdun. In geval van ziekte, werkloosheid of wanneer de aardappelen erg duur waren, moesten ook veel van de 'gewone mensen' een beroep doen op de armenzorg. (foto za: gaarkeukens)

za

Sociale stijging kwam nauwelijks voor. Wie voor een dubbeltje geboren was, werd nooit een kwartje.

In de ogen van veel burgers was de arbeidersklasse een ruwe en redeloze massa, waarvan elk moment een bloedig oproer was te verwachten. Ook in Maastricht deden voortdurend verhalen over revoluties, rellen en opstootjes de ronde. Maar van een homogene arbeidersklasse was geen sprake; van opstandigheid in de stad al evenmin. De negentiende eeuw bracht enorme veranderingen in de arbeidsomstandigheden van grote groepen mensen. Voor anderen veranderde er maar weinig. Naast fabriekswerk bleven allerlei vormen van arbeid in kleinschalige bedrijven met traditionele productiewijzen bestaan. Het onderscheid tussen de diverse groepen arbeiders werd door de betrokkenen zelf, wél scherp gevoeld. Heel belangrijk was het verschil tussen geschoolde arbeiders en vast huishoudelijk personeel aan de ene kant, en ongeschoolde arbeiders en arbeidsters aan de andere kant.

De kern van de arbeidsmarkt bestond uit mensen die geregeld werk hadden. Dat waren meestal mensen die een opleiding genoten hadden. (foto zb)

zb

Deze 'elite' onder de arbeiders had het zeker niet breed, maar verdiende doorgaans genoeg om een beetje te sparen en een buffer op te bouwen voor slechtere tijden. De tweede groep op de arbeidsmarkt bestond uit het grote leger van half- en ongeschoolde fabrieksarbeiders. (foto's zc en zd)

zc

zc

Tot die groep behoorden ook de talloze mannen en vrouwen die in de huisindustrie werkten, de sjouwers rond het Bassin of in de vestingwerken, de losse arbeiders in het boerenbedrijf of de bouw, en de grondwerkers die de kanalen groeven en spoordijken aanlegden. Hún bestaan was allerminst gegarandeerd, gezinsarbeid was dan ook absoluut noodzakelijk.

Vooraf die laatste categorie, de ongeschoolde arbeiders, vormde een kwetsbare groep. De werktijden waren lang, de verdiensten laag, en het werk was ongezond en gevaarlijk. De omstandigheden waarin zij moesten leven werden er niet beter op door de liberale opvattingen over armoede. Het stadsbestuur zag zich uitsluitend als de bewaker van de openbare orde. Welvaartontwikkeling, arbeid, scholing en gezondheidszorg werden volledig overgelaten aan de economische krachten van vraag en aanbod. Het was ieder voor zich, en de 'sjariteit' voor allen.

(foto ze: Hier ziet u een aantal leden van de 'Dames de Charité', een liefdadige vereniging van gegoede dames die linnengoed en kleding uitdeelden aan de armen. Daar zat wel altijd een preek aan vast. En wie in hun ogen niet braaf en deugdzaam leefde, kreeg niets.)

ze

Armoede van een gezonde man of vrouw werd vooral gezien als het gevolg van luiheid en gebrek aan inzet. Anders dan aan zieken, bejaarden en weduwen met kinderen, was het geven van armenondersteuning aan gezonde Maastrichtenaren uit den boze: ze zouden er immers alleen maar luier van worden. Pas tegen het einde van de eeuw zou het besef doordringen dat ook eerlijke, hardwerkende arbeiders, soms hulp nodig hadden.

Pauze

Voor de pauze hebben we gezien dat Maastricht in de loop van de negentiende eeuw veranderde in een dichtbevolkte industriestad. Laten we nu eens gaan bekijken welke problemen dit met zich meebracht en hoe die problemen uiteindelijk zijn opgelost.

Artikel 135 van de Gemeentewet van 1851 rekende de zorg voor de openbare gezondheid tot een taak van de gemeente. Diezelfde wet legde het toezicht op de stadsreiniging formeel bij de gemeenteraad. Hoewel het schoonhouden van de straten een taak van de bewoners zelf was, schoot de burgerzin van de Maastrichtenaren op dat vlak ernstig tekort. Eind 1851 meldde de Raad, dat zij er in de voorbije jaren in was geslaagd het storten van huisvuil op openbare terreinen tegen te gaan, door een flink aantal straten en stegen te plaveien en te voorzien van goten. Pogingen om de stadsreiniging, net als de verwijdering van fecaliën en slachtafval uit beerputten, uit te besteden aan een particuliere ondernemer mislukten. Het duurde dan ook niet lang, of het vuil hoopte zich weer op in de straten.

Voor het rioolstelsel bestond meer aandacht. De dienst 'Stedelijke Werken en Eigendommen' was belast met het onderhoud en zorgde voor de noodzakelijke spoeling. Omstreeks 1860 telde het Maastrichtse rioolstelsel een lengte van ongeveer elf kilometer. Het diende uitsluitend voor de afvoer van hemel- en afvalwater. Een gemeentelijke verordening verbood het lozen van menselijke en dierlijke uitwerpselen en ander organisch afval op het riool. Men geloofde namelijk dat ziekten werden veroorzaakt door zogenaamde 'miasmen', of kwade dampen. Lozing van fecaliën in het stadsriool zou deze dampen door de hele stad verspreiden. Uitwerpselen dienden daarom verzameld te worden in beerputten, openbare privaten en urinoirs. Slechts een klein deel van de Maastrichtse woonhuizen was op het riool aangesloten, een gevolg van de hoge rioolbelasting. De meeste mensen dumpten hun afvalwater in de straatgoot, (foto zf) in de Jeker, de beide kanalen, of in het Bassin.

zf

Dat veel bewoners van de stad hun drinkwater uit die zelfde binnenwateren betrokken, werd niet als problematisch gezien. Die mensen konden ook terecht bij één van de stadspompen. (foto zg)

zg

Maastricht telde er in 1852 nog zo'n 120. Maar de stadspompen lagen soms op behoorlijke afstand, en de kwaliteit van het water werd niet altijd vertrouwt. In grote delen van de stad was de ondergrond sterk vervuild, want een eigen privaat was een luxe die velen moesten missen. Het *sjietestraotsje* in het Boschstraatkwartier heette niet voor niets zo. Het was één van de vele donkere stegen in de stad, waar de Maastrichtenaar regelmatig de broek liet zakken.

Meestal beperkte de gemeente zich tot toezicht op de naleving van regels. Een enkele keer trad zij ook actief op. Dat gebeurde vooral als in de stad een besmettelijke ziekte de kop opstak. De gemeente zorgde er dan voor dat de mesthopen werden afdekt, dat de straten werden geveegd, en vervuilde huizen werden witgesausd.

Ook liet zij dan overal pektonnen branden om de kwalijke dampen te verdrijven, en (foto zh) riep zij de bevolking op bepaalde leefregels in acht te nemen.

zh

Veel hielp dat niet. Vrijwel elk jaar werd de stad wel door één of meer besmettelijke ziekten bezocht. Meestal bleef het bij een enkel ziektegeval, maar soms groeiden die uit tot omvangrijke epidemieën. De heren medici konden vaak maar weinig uitrusten. Ziekten als mazelen, roodvonk en kinkhoest vinden wij vrij onschuldig, maar waren toen vaak dodelijk. Er waren golven van tyfus, van difterie en van cholera. Vooral voor cholera was men doodsbenauwd, en terecht. In 1848 en 1849 stierven 351 Maastrichtenaren aan die ziekte, in 1855 nog eens 147, en in 1866 bijna 300!

Die grote aantallen slachtoffers, in vrijwel elke stad in Nederland, bracht een aantal medici ertoe de oorzaken van deze gevreesde ziekte op te sporen. Zij stelden vast dat de 'Aziatische braakloop', zoals cholera ook wel genoemd werd, in de armenbuurten duidelijk méér slachtoffers maakte dan in de straten waar de rijkelui woonden. Teruggrijpend op de oude theorie van de 'kwade dampen', kwamen zij tot de conclusie dat de oorzaak moest worden gezocht bij de slechte leefomstandigheden in de steden. Men vermoedde dat onder bepaalde weerscondities, door rottend vuil en slechte ventilatie, de ziekte min of meer spontaan ontstond en zich snel kon verspreiden. Rond die min of meer voor de hand liggende conclusie, ontstond een hele school van medici, die zich voornamen om alle zieke plekken in de samenleving op te sporen en in kaart te brengen. Zij werden de 'hygiënisten' genoemd. De hygiënisten hoopten bij de dragen aan een mentaliteitsomslag. Zowel bij de overheid, want die had zich tot dan toe vrijwel afzijdig gehouden, als bij de bevolking, die alle regels rond hygiëne en ziektepreventie in de wind sloeg. Overal in het land werden onderzoeken gedaan, en al die onderzoeken legden de vinger op dezelfde zere plek. Zij toonden aan dat naar mate de stegen, straatjes en straten smaller waren en de huizen voller, het aantal slachtoffers aan de cholera, de tyfus en de tuberculose stegen. Bij gebrek aan een werkelijk medische verklaring kreeg de woning de schuld van alle ellende. (foto zi: Pas na de eeuwwisseling werd de Maastrichtse bevolking op grote schaal tegen ziekten ingeënt.)

zi

Het Koninklijk Instituut voor Ingenieurs bracht in 1855 een rapport uit over de woontoestanden in de steden. Wat de onderzoekscommissie had aangetroffen tarte elke beschrijving. Zij sprak van holen vol rook, vocht en vuilnis, waarin een weldenkend mens niet eens zijn varkens zou onderbrengen. (afbeelding zj1)

zj1

De conclusie was duidelijk: de woning van de werkmans was een brandhaard van ziekten. Wat vooral insloeg was het argument dat die ziekten niet halt hielden aan de grens van de armenbuurten. Zij zouden zich verspreiden om, ik citeer: "alle standen aan te tasten en de gesel der verwoesting te doen rondgaan tot in de huizen der meer beschaafden". Het werd dus tijd er iets aan te doen, al was het maar uit eigenbelang. Helaas oordeelde de regering dat verder overheidsingrijpen ongewenst was, en dat oplossingen dienden te komen van particulieren. Dat leidde in sommige gemeenten tot de oprichting van gezondheidscommissies. Hier en daar werden zelfs woningbouwverenigingen in het leven geroepen, die krotten opkochten en vervingen door nieuwe woningen. Maar in Maastricht gebeurde niets. (foto zj2)

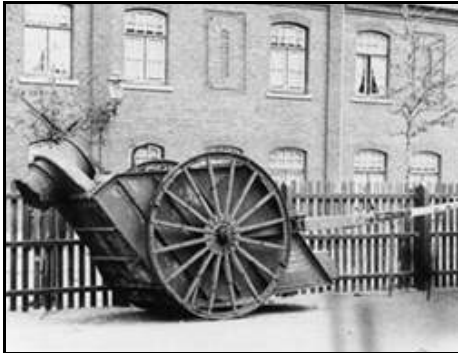

zj2

In de gemeenteraadsvergaderingen kwam de arbeidershuisvesting vanaf de vroege jaren 1860 regelmatig ter sprake, maar alleen als het ging om een verbetering van de verkeersdoorstroming. Volgens burgemeester Pyls, was het bouwen van huizen geen taak van de gemeente. De fabrikanten dienden voor de huisvesting van hun arbeiders te zorgen. Wat Pyls verzweeg, was dat veel van zijn politieke vrienden goudgeld verdienden aan de éénkamerwoninkjes in de binnenstad, waar zoveel mensen stierven. Hij had wél

een duidelijke boodschap. De burgers, en vooral de arbeidende klasse, moesten regelmatig leven, minder drinken en meer sparen. Dan zou alles wel goed komen.

Hoewel ook hier medici en apothekers daarop aandrongen, wist het Maastrichtse stadsbestuur de vorming van een gemeentelijke gezondheidscommissie uit te stellen tot 1873. En toen die eindelijk was aangetreden, negeerde zij alle adviezen. Geldgebrek, zo liet het stadsbestuur steeds weten. Toch werden er een paar maatregelen genomen, die op de lange duur enige verbeteringen brachten. Zo voerde Maastricht in 1873 het tonnenstelsel in voor de inzameling van fecaliën. (foto zk: op deze afbeelding ziet u het zogenaamde 'stroontmesjien', een pers-zuiginstallatie waarmee de tonnen en de beerputten werden leeggemaakt. Het spul werd vervolgens naar een terrein buiten de stad gebracht en verkocht aan de boeren en tuinders uit de omgeving.)

zk

In 1887 kreeg de stad leidingwater. Het eerst in de rijke buurten; Jan-met-de-pet moest nog jarenlang naar de pomp lopen. (afbeelding zl: leidingleggen door de Maas)

zl

En in 1894 kreeg de stad een eigen reinigingsdienst. (afbeelding zm: drékmennekes)

zm

En wat deden de ondernemers? Als zij al initiatieven namen tot de bouw van arbeiderswoningen, lieten zij zich vooral leiden door bedrijfseconomische motieven. Tijdens de opbouwfase van hun bedrijven zagen sommige Maastrichtse fabrikanten zich genoodzaakt geschoolde arbeidskrachten aan te trekken, voornamelijk uit Wallonië. Deze werden met gunstige arbeidsvoorwaarden, zoals gratis medische verzorging en 'vrije woning' naar Maastricht gelokt. Eerst werden de Belgische vaklieden en hun gezinnen ondergebracht op de bovenverdiepingen van de fabrieksgebouwen. Later ook buiten de fabriek. In 1840 huurde Petrus Regout al een aantal huizen voor zijn buitenlandse vakmensen. In de jaren vijftig kocht hij verscheidene panden in de Sint Antoniusstraat, de Raamstraat, de Boschstraat en aan de Maagdendries. Al die zogenaamde 'fabriekswoningen' lagen dicht bij het fabriekscomplex van de Regouts, zodat toezicht en controle mogelijk was en de arbeiders snel op afroep beschikbaar waren. Voor de huisvesting van het ongeschoolde productiepersoneel, meestal autochtone Maastrichtenaren, hadden de fabrikanten nauwelijks belangstelling. Die stonden dan ook niet erg gunstig bekend. Ze waren weinig gedisciplineerd, vaak ondervoed en ziekelijk. Als er bij hoge uitzondering voor deze groep gebouwd werd, betrof het uitsluitend eenkamerwoningen in huurkazernes van drie of vier verdiepingen. Toen Petrus Regout in 1864 eindelijk een goede start maakte met de bouw van zo'n huurkazerne (foto zn, zo: cité ouvrière), zijn 'cité ouvrière' voor 70 arbeidersgezinnen, raakte hij zo gefrustreerd door de tegenwerking van het stadsbestuur, dat hij prompt afzag van verdere bouwplannen. (foto's zp en zq: Zo zag de 'Cité' er van binnen uit.)

zn

zp

zq

In 1866 woonden drie à vierduizend Maastrichtse arbeiders dicht opeengepakt in de bestaande woningvoorraad, vaak in huizen die waren opgehoogd en uitgebreid. Toen koning Willem III op 29 mei 1867 het besluit nam de vestingstatus van de stad op te heffen, werd dit dan ook met gejuich begroet. Niet alleen door de arbeidersbevolking, maar ook door de fabrikanten die hun bedrijven graag wilden uitbreiden. In de winter van 1867/68 werd met de sloop van de voornaamste toegangspoorten begonnen en nog geen jaar later was Maastricht een open stad.

Wie verwachtte dat de volkswoningbouw nu eindelijk krachtig ter hand zou worden genomen kwam bedrogen uit. De vestinggronden waren staatsbezit en de discussie over de prijs en de herinrichting ervan, duurde jaren. Rond 1870 kregen de Maastrichtse fabrikanten als eersten de kans een aantal terreinen te kopen. Buiten de voormalige Boschpoort. (foto zr: De Boschpoort vlak voor de sloop, op de achtergrond een van de fabrieksgebouwen van de Sphinx)

zr

Ze begonnen meteen met de uitbreiding van hun bedrijven. Pas in 1881 kreeg de gemeente de rest van de vestinggronden in handen. Ze besloot deze meteen te verkopen aan de nieuwe stedelijke elite van medici, juristen en industriëlen. Enkele jaren later werden buiten de voormalige Sint-Pieterspoort en in de Stationsbuurt in Wyck de eerste luxe villa's gebouwd. (foto's zs en zt: villa's)

zs

zt

De bouw van arbeiderswoningen rekende het stadsbestuur nog steeds tot een taak van de fabrikanten.

In de binnenstad, was het aantal bruikbare woningen alleen maar gedaald. Tellingen wezen uit dat het aantal bewoners per pand was opgelopen tot 11,4. Hoewel de fabrikanten al in de woonbehoefte van de selecte groep geschoolde arbeiders hadden voorzien, beseften zij dat zij zich niet langer afzijdig konden houden. Op diverse plaatsen in het land hadden rijke ondernemers al bouwverenigingen zonder winstoogmerk opgericht. Enkele Maastrichtse fabrikanten besloten hetzelfde te doen. Eind 1877 was het zover, en kwam de 'Maastrichtse Bouwvereniging' tot stand. (afbeelding zu: aandeel M.B.)

zu

Louis Regout bleek de drijvende kracht. Hij stelde een aantal terreinen aan het Lindenkruis, de Statensingel en de Herbenusstraat beschikbaar en in 1878 verrezen hier de eerste arbeidershuisjes. (afbeelding zv: huizen Statensingel, circa 1882)

zv

Het moeten er enkele tientallen zijn geweest. Dat was niet veel, maar het begin was gemaakt. De fabrikanten kregen geen spijt van hun investeringen. De huisjes waren bij de arbeiders zeer gewild, nooit stond er een leeg.

Met hun initiatief hadden de fabrikanten gehoopt het gemeentebestuur tot een meer coöperatieve houding te bewegen. Maar de gemeente zag de Maastrichtse Bouwvereniging als niet veel meer dan een mantelorganisatie van de familie Regout, en weigerde om gemeentegronden af te staan voor de bouw van nóg een aantal arbeidershuisjes. Het viel ook niet mee om de privé-activiteiten van de Regouts los te zien van die van de 'Maastrichtsche Bouwvereniging'. Zo bouwden zowel Louis, als Petrus Alexander Regout op eigen titel een aantal identieke arbeiderswoningen pal naast en tussen die van de bouwvereniging. Daarnaast stonden de bouwvergunningen die aan de Maastrichtse Bouwvereniging werden verleend, vrijwel allemaal op naam van Louis Regout en waren alle bouwterreinen eigendom van zijn familie. Wat het gemeentebestuur gemakshalve over het hoofd zag was dat de bouwactiviteiten van de Maastrichtse Bouwvereniging niet tot de categorie fabriekswoningbouw gerekend mochten worden. Hun huisjes konden door álle Maastrichtse arbeiders worden gehuurd, ongeacht hun werkgever, en waren uitsluitend gebouwd met liefdadige bedoelingen. Daar waar wel sprake was van een directe binding tussen bedrijf en huurder, bouwden de Regouts op eigen titel en voor eigen rekening. Zo liet Petrus Alexander in 1880, direct naast de papierfabriek aan de Maas, een wijkje bouwen voor zijn glasblazers. (foto's zw en zx)

zw

zx

Hij noemde het wijkje *Quartier Amélie*, de naam van zijn echtgenote.

Tussen 1880 en 1890 gebeurde er vreselijk veel in de stad. (afbeelding zy: plattegrond 1885)

zy

De oude fabrieken groeiden als kool en kregen gezelschap van nieuwe ondernemingen. Het stadsbestuur deed er dan ook alles aan om de bedrijvigheid in de stad te stimuleren. Tal van projecten moesten van Maastricht een moderne stad maken. Zo werd de Jeker gereguleerd, kreeg de stad een nieuw slachthuis en een nieuw goederenstation, kwam er een stedelijke waterleiding, een badhuis en een groter ziekenhuis. Voor de financiering van al die projecten rekende het stadsbestuur op de verkoop van kavels in de geplande Villa- en Stationswijk en op een hervorming van de stedelijke belastingen.

De huisvesting van de volksklasse, had in de gemeentelijke plannen geen prioriteit. Ook voor de oplossing van het woningprobleem zette het stadsbestuur alle kaarten op de bouw van de prestigieuze villawijken. (foto zz: het 'Rond-Point')

zz

Door het vertrek van de welgestelden zouden immers voldoende huizen vrijkomen voor de andere stadsbewoners. Bovendien, zo merkte een van de gemeenteraadsleden op, was het te prefereren dat de werkmans tussen de burgerij woonde in plaats van in aparte wijken. Zo kon de eerbare burger een oogje in het zeil houden. Want de eerste socialisten waren in de stad gesignaleerd, en waakzaamheid was geboden! Tussen 1880 en 1890 steeg het aantal huizen in de stad met 419, waardoor het aantal inwoners per huis iets daalde. Maar dat bleek slechts tijdelijk.

Nu de gemeente niet wilde meewerken, kwamen de activiteiten van de Maastrichtse Bouwvereniging tot stilstand. Op aandringen van de geestelijkheid besloten de fabrikanten het stokje over te dragen aan de op 11 november 1898 opgerichte

vereniging 'Arbeiderswoningen'. Hoewel de Regouts opnieuw het meeste geld op tafel legden, traden zij niet langer op de voorgrond. De vereniging 'Arbeiderswoningen' was meer te beschouwen als een 'Heeren-bouwvereniging'. (afbeelding zza: aandeel A.W.)

z za

Ze werd opgericht en bestuurd door een flink aantal notabelen, en werd krachtig gesteund door *Salus Populi*, een van de eerste katholieke verenigingen die opkwam voor de belangen van de arbeidende klasse. De druk op de gemeente om eindelijk iets te doen aan de enorme woningnood onder de volksklasse werd nu zo groot, dat zij zich niet langer afzijdig kon houden. En wat doet een gemeente in zo'n geval? Die richt een commissie op.

In 1899 kwam de 'raadscommissie voor de arbeiderswoningen' met haar rapport. Zij had de huisvestingsproblemen in de stad in kaart gebracht, en adviseerde het stadsbestuur om niet langer dwars te liggen. Het liberale raadslid Tripels bleek zo geschrokken van de toestanden die waren aangetroffen, dat hij tijdens een raadsvergadering het woord vroeg. Zijn uitspraken wil ik u niet onthouden. Hij zei: "Ik maak er mijzelf een verwijt van dat ik zo lang onkundig ben gebleven van de toestand der armenwoningen, en ik verklaar openhartig dat, als ik geweten had hoe het onder dat opzicht hier uitziet, dan zou ik reeds veel vroeger aangedrongen hebben op het instellen van een gemeentelijke enquête".

Rijk en arm leefden blijkbaar in zulke gescheiden werelden, dat een gemeenteraadslid zich nauwelijks een voorstelling kon maken van het leed dat er in zijn stad geleden werd. Nog datzelfde jaar verkocht de gemeente enkele terreinen aan de Statensingel en de Herbenusstraat. Bovendien verklaarde het stadsbestuur dat het voortaan alle particuliere initiatieven op het gebied van de volkswoningbouw zou steunen. De vereniging 'Arbeiderswoningen' startte meteen met de bouw van 80 huisjes. (foto zzb: woningen Statensingel, 1900)

z zb

Daarmee was de eerste en voorlopig enige, positieve daad van de gemeente ter verlichting van de woningnood een feit.

Dat had alles te maken met de komst naar de stad van de jonge Gulpense letterzetter Willem Hubert Vliegen. (foto zzc: Vliegen met gezin)

zzc

Vliegen had in Luik en Amsterdam gewerkt, waar hij ervan overtuigd was geraakt dat de maatschappij moest veranderen. Veranderingen die volgens hem alleen het socialisme kon brengen. Op 22-jarige leeftijd kwam hij naar Maastricht en trok met een clubje getrouwen ten strijde, voor de bevrijding en verheffing van de arbeider en tégen het kapitalisme. (plaatje zzd: soc. affiche)

zzd

Hun ideeën werkten als een steen in een roerloze vijver. Heel de stad was in rep en roer, maar de Maastrichtenaar stond niet bekend als een onruststoker! Na een eerste schijnsuccesje met een overvolle vergaderzaal op 5 juli 1885, liep de belangstelling snel terug. Het nieuwe was eraf, en het establishment ging tot de aanval over om Maastricht te houden zoals het altijd geweest was. Katholiek Maastricht was wakker geworden. (foto zze: kath. manifestatie)

zze

Het socialisme in Maastricht zou tot de invoering van het algemeen kiesrecht in 1917 een zaak van weinigen blijven. Er werden hier hooguit vijftig overtuigde socialisten geteld. Maar het rumoer was er niet minder om! Bovendien werden die vijftig in het geniep door heel wat meer Maastrichtenaren gesteund. Zo brachten vlaggenoptochten en demonstraties altijd veel volk op de been. (foto zzf: demonstratie Rode Vrouwen, 1916)

zzf

De politie hield het doen en laten van de *Roeie* nauwlettend in het oog. De plaatselijke pers schreef ze de grond in. Niemand wilde hen nog een zaaltje verhuren. (plaatje zzg: waarschuwing)

zzg

Pastors en paters begonnen hun kudde, de *Blowwe* te waarschuwen voor het rode gevaar en kerkelijke sancties toe te passen op sympathisanten van de goddeloze socialisten.

Toch was er niet alleen maar afweer. Langzaam begonnen zich de eerste arbeidersverenigingen te vormen. Eerst aan socialistische zijde, later ook aan de kant van de katholieken. En al ging het allemaal langzaam, ook op het gebied van de

volksvesting kwam er wat leven in de brouwerij. Dat was nodig ook. Na een veelbelovende start had de vereniging 'Arbeiderswoningen' al snel de geest gegeven. Van de beloofde medewerking van het stadsbestuur was niets terecht gekomen. Tot overmaat van ramp bleek uit de nationale woningtelling van 1899, dat de woningnood nergens zo hoog was als in Maastricht. Bijna 60 procent van de bevolking woonde dichtopeengepakt in één- en tweekamerwoninkjes in de verkrotte binnenstad. Hoe dat er uitzag ziet op deze afbeeldingen. (foto's: zzh en zzi: interieurs)

zzh

zzi

Uiteindelijk besloten zes eenvoudige metaalbewerkers dat het zo niet langer kon. Ze hadden wat geld gespaard en vroegen de geestelijk adviseur van hun katholieke vakbond om raad. Ze wilden een eigen spaarbouwwerenging oprichten, want in de krant had gestaan dat dergelijke verenigingen in België en Duitsland zo succesvol waren. Uiteindelijk werden de zes verwezen naar de kapelaan van de Sint Martinusparochie in Wyck, de eerwaarde heer J.M. Souren. (foto zzj)

zzj

Souren genoot niet alleen het vertrouwen van de arbeiders, hij had bovendien ervaring met dergelijke zaken. Enkele jaren tevoren had hij namelijk in Swalmen een coöperatieve spaarbank opgericht. En die spaarbank was een groot succes geworden. Souren zag wel brood in het plan en kreeg toestemming van de bisschop om de zaak te gaan leiden. Op 16 februari 1902 werd bij hem thuis in de Hoogbrugstraat de oprichtingsakte van de 'Spaarbouwwerenging Sint Servatius' getekend.

Die spaarclub was eigenlijk een raar geval. Enkele maanden eerder was namelijk de Woningwet (plaatje zzk: wettekst) in werking getreden, één van de eerste belangrijke sociale

wetten in ons land.

zzk

Die wet maakte het mogelijk om met Staatssteun gezonde volkswoningen te bouwen. Maar dan wel op voorwaarde dat dit gebeurde door een erkende woningbouwvereniging, die werkte zonder winstoogmerk en in het belang van iedereen. Een katholiek spaarclubje voldeed niet aan die criteria. Waarom kozen Souren en de zijnen er voor toch hun eigen weg te gaan? Want, wie onder de paraplu van de overheid kroop, kreeg veel meer financiële mogelijkheden. Dat had alles te maken met de strijd tussen rood en blauw. De Kerk wilde de socialisten de wind uit de zeilen nemen, en de Maastrichtse arbeiders aan zich binden door te laten zien dat ze zich om hun lot bekommerde. De oprichting van Sint Servatius was slechts een eerste stap in die richting. Want niet veel later werd nog een hele serie katholieke verenigingen en instellingen opgericht. Allemaal met het doel de arbeider te behoeden 'voor de dwalingen van deze tijd' zoals het toen heette.

Zoals uit de naam blijkt, was het doel van de spaarbouwvereniging tweeledig: sparen en bouwen. Wie ijverig spaarde, zou zich uiteindelijk een huisje kunnen kopen: dat was de bedoeling. Toen zich na enkele maanden nog maar een handjevol leden had aangemeld en een blik in de kas duidelijk maakte dat er niet genoeg geld was om in Maastricht te kunnen bouwen, werd duidelijk dat het bestuur de ambities moest bijstellen. In de dadendrang was kennelijk over het hoofd gezien dat de doorsnee arbeider niet genoeg verdiende om te kunnen sparen. Zelfs met een lening van de bank kon niet meer dan een mager stukje land worden gekocht in Heer. Buiten Maastricht, want daar was de grond niet zo duur. Het zou nog tot 1903 duren voor hier, (foto zzl) aan de Heerderweg, zeven eenvoudige huisjes konden worden gebouwd, elk bestaande uit een boven- en een benedenwoning.

zzl

De huisjes konden alleen gehuurd worden. En daarmee was aan het doel en het ideaal

van de spaarders, een eigen woning, radicaal voorbij geschoten. De teleurstelling was dan ook groot.

Het was dus al snel duidelijk dat de bouwvereniging op eigen kracht niet in staat was een echte bijdrage te leveren aan de oplossing van het woningprobleem in Maastricht. Nog in 1903 werden daarom stappen ondernomen om de statuten van de spaarbouwvereniging, u ziet ze hier (plaatje zzm), aan te passen aan de eisen van de Woningwet.

zzm

In het begin van 1905 werd Servatius officieel erkend als bouwvereniging in de zin van die wet. Zij was daarmee de vijfde bouwvereniging in ons land die aanspraak kon maken op voorschotten van de overheid. Het bouwen kon beginnen.

Maar het werd opnieuw een hele toer. De Woningwet schreef voor, dat elke stad die wilde bouwen, eerst een uitbreidingsplan diende te maken. En daar ging het mis. Toen Servatius de gemeenteraad verzocht terreinen beschikbaar te stellen in Wyck en even buiten de voormalige Brusselsepoort, oordeelde de raad dat de plannen niet pasten in haar visie van de 'nieuwe stad'. De gemeente had de beschikbare grond gereserveerd voor de bouw van villa's en middenstandswoningen. Voor arbeidershuisjes was daar geen plaats. Die zouden immers alleen maar overlast brengen en de dure burgerwoningen in waarde doen dalen. (foto zzn: Stationstraat. Let u op het onderschrift bij deze Ansichtkaart. Iemand schreef hier "De straat der rustige, kalme mensen". Dat was misschien ironisch bedoeld, maar het was wel precies hoe de gegoede burgerij zich zelf graag zag: beschaafd, en heel anders dan het gewone volk.)

zzn

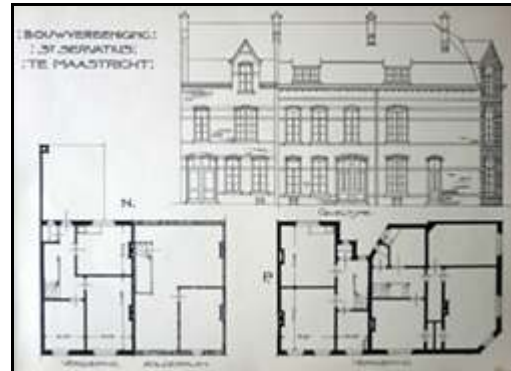
Pas na een emotionele toespraak van het katholieke raadslid Charles Ruijs de

Beerenbrouck ging de gemeenteraad in 1906 door de knieën. Maar niet nadat de bouwvereniging had beloofd nette woningen te bouwen, en haar toekomstige klanten zorgvuldig te selecteren. Alleen de voorhoede van de katholieke arbeiders kwam in aanmerking voor een verenigingswoning. Mensen met een geregeld inkomen en van onbesproken gedrag.

Tegen het einde van mei 1907 werden de eerste woningwoningen van Servatius opgeleverd. (afbeeldingen zzo en zzp: bouwtekeningen)

zzo

zzp

Het waren de eerste veertig huizen van het latere 'Blauw Dorp' rond het Brandenburgerplein. Over belangstelling van de zijde van de Maastrichtse arbeiders had de bouwvereniging niet te klagen. Het aantal kandidaat-huurders liep in de honderden. In november van datzelfde jaar, waren alle huisjes verhuurd.

Het jaarverslag van de bouwvereniging over 1909, vermeldde terloops dat diverse 'hoogstaande personen' het bestuur hadden geprezen voor de vriendelijke en degelijke indruk die het bouwblok en zijn bewoners achterlieten. Nog datzelfde jaar bereikten Sint Servatius en het gemeentebestuur overeenstemming over de bouw van zestig woonhuizen op een terrein langs de huidige Parallelweg in Wyck. Ondanks alle tegenwerking, had het bestuur van Sint Servatius een klinkende overwinning behaald. En misschien nog wel het allerbelangrijkste: zij was de socialisten vóór gebleven. Toen de socialistische bouwvereniging 'Beter Wonen' in 1915 voor het eerst van zich deed spreken, waren de tijden drastisch veranderd. De socialisten bouwden hun eerste arbeiderswoningen midden tijdens de Eerste Wereldoorlog. Bouwmaterialen waren toen schaars en razend duur! En omdat 'Beter Wonen' zijn naam eer wilde aandoen en inderdaad betere woningen wilde bouwen dan die van Servatius, kwam zij meteen in financiële moeilijkheden. Het Goeman Borgesiusplantsoen (foto zzq), het eerste woningcomplex van 'Rood Dorp' tegenover de sigarenfabriek van de gebroeders Philips, kwam er toch.

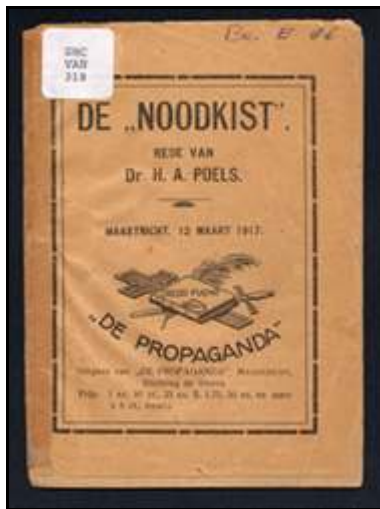

zzq

Maar vanaf dat moment werd in de stad niet meer gebouwd.

De Eerste Wereldoorlog voerde de woningnood naar een nieuw dramatisch hoogtepunt. Terwijl het bouwen van nieuwe woningen stagneerde werd de stad overspoeld door een stroom Belgische ontheemden. Dat leidde op grote schaal tot onderhuur en inwoning. Begin 1917 moesten zelfs tientallen gezinnen noodgedwongen de nachten op straat doorbrengen. Alle vooruitgang was in één klap teniet gedaan. En toen kwam de grote doctor Poels naar de Limburgse hoofdstad, en waste de verzamelde notabelen eens duchtig de oren.

Op 12 maart 1917, hield hoofdaalmoezenier Poels zijn beroemd geworden Noodkistrede (plaatje zsr: voorkant rede) in het Victor de Stuershuis.

ZZI

In ongekend harde bewoordingen hekelde hij de onverschilligheid van de Maastrichtse katholieken voor het woningvraagstuk. Alleen 'aan de kloeke mannen van de Sint Servatius Bouwvereniging', (Beter Wonen werd niet genoemd) was het te danken dat er nog een sprankje hoop gloorde voor al die ongelukkigen die hun leven sleten in de vele krotten die de stad 'rijk' was. De stad telde nog altijd 1.986 éénkamerwoninkjes. 1.986 schamele hokjes, hij herhaalde het keer op keer.

Poels rede bracht een schok teweeg die nog lang nadreunde. Nu 'de Doctor' gesproken had kwam er plotseling leven in de brouwerij. Op 2 juli 1917 zag de Sint Matthias-bouwvereniging het levenslicht. Dat de schrobbering van Poels ook in de gemeenteraad hard was aangekomen, bleek uit het feit dat de raad nu eindelijk het veto op het bouwen van gemeentewoningen ophief.

Begin 1918 hadden de bouwverenigingen in totaal nog maar 187 woningwetwoningen opgeleverd. Van verbetering in de woningsituatie kon dus nog nauwelijks gesproken worden. Dat ging nu veranderen. (foto zzs: verkiezingsaffiche)

zts

Na de verkiezingen van 1919 trad in Maastricht een geheel vernieuwde gemeenteraad aan. 'Wij houden de wijzers van den tijd niet tegen!' had het katholieke kopstuk Ruijs nog geroepen. En zo was het. Met negen socialisten in de raad vormde de Sociaal Democratische Arbeiderspartij plotseling de grootste minderheid. Een stem waarmee terdege rekening gehouden moest worden. Niet lang na de verkiezingen annexeerde Maastricht een deel van zijn buurgemeenten en kon eindelijk met de uitbreiding van de stad begonnen worden.

(foto zzt: woningen Servatius) Tussen 1919 en 1923 werden in Maastricht ruim 1.700 nieuwe woningen gebouwd.

zzt

Het merendeel van die woningen kwam op naam van de woningbouwverenigingen, die inmiddels nog waren versterkt door de vereniging 'Eigen Haard'. (foto zzu: woningen Beter Wonen)

zzu

En al zou de woningnood pas na de Tweede Wereldoorlog écht met alle middelen worden aangepakt, de stad had eindelijk wat lucht gekregen. Maar wellicht het allerbelangrijkste was, dat 'un gezon woening' van de bouwvereniging, voor veel Maastrichtse arbeiders een eerste stap vormde op weg naar een beter leven.

En daarmee ben ik aan het eind van mijn verhaal gekomen. Dank voor uw aandacht.